

УДК: 82.0:82-94

Торкут Наталія
(Запоріжжя)

Джон Лілі – законодавець літературної моди: творча біографія на тлі епохи

У статті представлено огляд літературної спадщини одного з найталановитіших письменників-єлизаветинців Джона Лілі, вплив художньої манери якого відчувається у творах багатьох тогочасних прозаїків і драматургів. Творчі пошуки літератора розглядаються у співвіднесенні з його біографією та широким соціокультурним контекстом пізнього англійського Відродження, що дозволяє краще зрозуміти природу його мистецьких амбіцій та основні імперативи життєвої активності. Визначальним для творчого кредо Лілі було поєднання ренесансних рис (захоплення цицеронівською риторикою, піететне ставлення до античності, культ ерудиції) із суто маньєристичним прагненням бути оригінальним. Таке поєднання давалося взнаки і в ретельному відшліфовуванні авторського почерку (євфуїзму), і в численних новаціях у царині комедіографії.

Ключові слова: Джон Лілі, Єлизавета Тюдор, ренесанс, античність, риторика, євфуїзм, «Євфуес», комедія.

Талановитий драматург, прозаїк і поет Джон Лілі (1554–1606) справедливо вважається однією з найяскравіших творчих особистостей єлизаветинського літературного Олімпу. Саме з його іменем асоціюється євфуїзм – художня манера, що визначала неповторне мовностилістичне обличчя англійської прози кінця XVI століття.

Його роман «Євфуес. Анатомія розуму», що вийшов друком навесні 1579 року, мав шалений успіх у читачів: протягом наступних двох років він перевидавався п'ять разів і здійняв потужну хвилю наслідувань не лише в

I. Історико-літературний процес

царині красного письменства, але і в повсякденному житті. Серед тогочасних літераторів важко знайти того, хто не зазнав би впливу ліліанської манери письма. У творчій біографії навіть таких успішних і самодостатніх “men of letters”, як Томас Лодж, Роберт Грін, Томас Неш, були періоди захоплення евфуїзмом, а літераторів так званого «другого ряду» – Ентоні Манді, Генрі Робертса, Ніколаса Бретона, Барнабі Річа – досить часто, і треба визнати, небезпідставно вважають епігонами Лілі. Драматург Бен Джонсон називав автора «Евфуеса» взірцем досконалості, відзначаючи, що затьмарити його вдалося лише Шекспірові, а відомий єлизаветинський літературний критик Фресіс Мезез вважав Джона Лілі найкращим англійським комедіографом.

У передмові до видання «Шість придворних комедій Джона Лілі» (1632) зауважувалося, що всі придворні дами в оточенні королеви Єлизавети були «істинними ученицями Джона Лілі», а шляхетна красуня, яка не могла висловлювати свої думки в евфуїстичній манері, мала в ті часи настільки ж мізерний шанс на повагу, як та, що нині (тобто в 30-ті роки XVII століття – Н.Т.) не говорить по-французьки¹. За словами дослідника Н.Гранта, роман Дж.Лілі суттєво впливав на «манери, одяг, мовлення знаті, яка сприймала його надзвичайно серйозно»².

Тож цілком природно, що романтик Вальтер Скот, намагаючись відтворити інтелектуальну атмосферу ренесансної Англії в романі «Монастир», одного з головних героїв – Сера Пірсі Шафтона – наділяє специфічною мовленнєвою характеристикою. Цей персонаж і говорить, і мислить як справжній евфуїст, хоча описувані в романі події відбуваються за два десятиліття до опублікування роману «Евфуес». Втім, варто зауважити, що авторитетний

---

¹ Цит. за: *Abrams M. H. The Norton Anthology of English Literature, sixth edition.* – New York, London: Norton & Co Inc., 1993. – P. 1003.

² *Grant K. The Novel in English.* – N.Y.: Richard and Smith, Inc., 1931. – P. 13.

ренесансознавець Е.Госс у мовленнєвому портреті Пірсі Шафтона вбачає не стільки прояв ліліанської манери, скільки вплив галантних французьких романів Готьє Калпренеда і Мадлен де Скюдєрі, а також шотландських перекладів знаменитого твору Франсуа Рабле³.

Після того як тотальне захоплення ліліанською манерою письма і мовлення сягнуло апогею, мода на неї поступово почала йти на спад. Відомо, що В.Шекспір, у ранній творчості якого вплив евфуїзму також був відчутний (пригадаймо стилістичний паралелізм та метафорику «Ричарда II», гострослів'я Бенедікта і Беатріче в «Багато галасу з нічого», дотепні пасажі Метелика в «Марних зусиллях кохання»), висміяв цю манеру в трагедії «Гамлет». У вуста одіозного придворного Озріка, який уособлює нищість і лицемірство Клавдієвого двору, драматург вклав низку евфуїстичних пасажів, над якими іронізує Гамлет:

Озрік: ... Це, запевняю вас, справжній дворянин, сповнений найвищих чеснот, із шляхетними манерами і зовнішністю. Власне кажучи, він – справжня карта шляхетності, дороговказ до шляхетної поведінки, континент, на якому всі чесноти, бажані для дворянина.

Гамлет: Ви анітрохи не зіпсували його портрета, хоча, гадаю, опис та перелік усіх його чеснот спантеличив би вашу пам'ять. Вона сплутала б лік і заблудилася б у лабіринті тих чеснот, серед яких він так вправно прокладає свій курс. Однак, віддаючи йому належне, додам, що вважаю його людиною великої душі й такої рідкісної та шляхетної вдачі, що, коли говорити правду, другого такого можна побачити лише в дзеркалі. А той,

---

³ *Gosse E. Euphuism // Encyclopedia Britannica. Vol. IX. – Cambridge: Cambridge University Press, 1910. – P. 900.*

I. Історико-літературний процес

хто спробував би його наслідувати, зміг би стати хіба що його тінню⁴.

Наукове осмислення творчого доробку Джона Лілі позначене яскраво вираженою полемічністю, що генетично укорінена в прижиттєвій рецепції його художніх новацій. Сучасники письменника сприйняли тріумф його роману неоднозначно. Так, приміром, автор літературно-критичного трактату «Роздуми про англійську поезію» (1586) Вільям Вебб проголошував, що саме завдяки творцеві «Евфуеса» англійська мова нарешті змогла набути вишуканості та милозвучності. Критик повністю поширював на Лілі вердикт, який свого часу Квінтіліан виніс двом найвизначнішим ораторам – Демосфену і Туллію: із промов першого нічого не можна вилучити, до промов другого нічого не можна додати⁵. Натомість літературний критик Габріель Гарві, який у студентські роки приятелював з Джоном Лілі, а згодом став одним із головних його опонентів у так званій марпрелатівській полеміці, закидав авторові «Евфуеса» те, що він вдається до словесного шахрайства, вводить читачів в оману, приховуючи за фасадом гарних слів ганебний смисл⁶.

Попри те, що більшість елизаветинських літераторів не уникнули впливу ліліанської манери, саме вона стала одним з найулюбленіших об'єктів кепкування на театральних підмостках: не лише Вільям Шекспір, але й

⁴ *Шекспір В.* Гамлет // Шекспір В. Твори в шести томах. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 5. – С. 109.

⁵ *Webbe W.* A Discourse of English Poetrie: 1586. / Ed. by Edward Arber. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bartleby.com/359/14.html>

⁶ *Harvey G.* Pierce's supererogation // *Archaica. Containing a Reprint of Scarce Old English Prose Tracts. In two vol.* / Ed. by Sir Egerton Brydges. – L. : From the private press of Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1815. – Vol. II. – С. 84. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=9QTAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Томас Кід та Натаніель Філд, виводили на сцену персонажів, чиє мовлення, сповнене гіпертрофованого евфуїзму, викликало сміх у публіки. А іронічний Бен Джонсон в комедії «Кожен без своєї химери» (“Every Man out of His Humour”, 1599) навіть створив своєрідну карикатуру на самого Лілі, зобразивши його в образі Фестидіеса Бріска (Fastidious Brisk – дослівно: Витончений Живчик) – елегантного придворного-франта, який вражає оточуючих модним вишуканим вбранням, шляхетними манерами та гострим розумом, але водночас вміє «салютувати бокалом», обожає скандали, з легкістю бере в борг і «може позичити чужого коня, аби похизуватися ним як своїм власним»⁷.

У 1627 році Майкл Драйтон написав елегію на честь сера Філіпа Сідні, в якій однією із заслуг свого видатного співвітчизника назвав те, що він позбавив рідну мову всіх тих жахливих словесних викрутасів Лілі (численних згадок про камені, зірки, рослини, риби, комахи, гри словами та абсурдними порівняннями), через які англійці почали говорити і писати наче якісь лунатики:

The noble Sidney, with this last arose,
That Heroe for numbers, and for Prose.
That throughly pac'd our language as to show,
The plenteous English hand in hand might goe
With Greeke and Latine, and did first reduce
Our tongue from Lillies writing then in use;
Talking of Stones, Stars, Plants, of fishes, Flyes,
Playing with words, and idle Similies,
As th' English, Apes and very Zanies be
Of every thing, that they doe heare and see,
So imitating his ridiculous tricks,
They spake and writ, all like meere lunatiques⁸.

⁷ *Jonson Ben.* Every Man out of His Humour. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/3695/3695-h/3695-h.htm>

⁸ *Drayton Michaell.* To my most dearely-loved friend Henry Reynolds Esquire, of

I. Історико-літературний процес

Зарубіжний літературознавчий дискурс, що структурується навколо постаті та літературної спадщини Джона Лілі, налічує десятки фундаментальних праць (Дж.Довер Вілсон⁹, В.М.Джеффері¹⁰, Дж.О'Хара¹¹ О.Черноземова¹² та ін.) і сотні дослідницьких розвідок. Науковцями реконструйовано біографію письменника, з'ясовано характер і природу його творчих новацій у царині прози та драматургії. Натомість вітчизняна англістика має у своєму розпорядженні лише кілька статей, в яких аналізуються окремі аспекти поетики роману «Евфуес»¹³, або принагідно згадується ім'я автора¹⁴. У цілому ж на пострадянському просторі не існує жодної ґрунтовної історико-літературної розвідки, яка б створювала цілісне уявлення про життєвий і творчий шлях цього англійського письменника, про природу його новаторства в царині прозових і поетичних жанрів¹⁵.

Poets and Poetry. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://spenserians.cath.vt.edu/TextRecord.php?action=GET&textsid=33296>

⁹ *Wilson J. D.* John Lyly. – Cambridge: Macmillan & Bowes, 1905. – 148 p.

¹⁰ *Jeffery V. M.* John Lyly and the Italian Renaissance. – N.Y. : Russell and Russell, 1969. – 147 p.

¹¹ *O'Hara J. E.* The rhetoric of love in Lyly's "Euphues and his England" and Sidney's "Arcadia" (1590). – Salzburg: Universität Salzburg, 1978. – 169 p.

¹² *Черноземова Е. Н.* Драматургия Джона Лили: проблема жанра. – Автореф. дис. канд. филол. наук / Моск. гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина – М., 1989. – 16 с.

¹³ *Привалова Л.* Пути эволюции английского романа последней трети XVI века // Проблемы становления и развития зарубежного романа от Возрождения к Просвещению. – Днепропетровск, 1986. – С. 9–15; *Самойленко В. А.* До питання про жанрову та стильову своєрідність «Евфуеса» Д.Лілі // Ренесансні студії. – Вип. 2. – Запоріжжя, 1999. – С. 46–53.

¹⁴ *Власова Т. И.* О своеобразии поэтики социального романа Т.Делони // Проблемы становления и развития зарубежного романа от Возрождения к Просвещению. – Днепропетровск, 1986. – С. 15–20.

¹⁵ Слід зазначити, що новаторство Джона Лілі-драматурга глибоко проаналізовано російською дослідницею О.М.Чернозьомовою, яка, до речі, нещодавно у «Віснику пермського університету» (2009–2010) опублікувала високопрофесійний художній переклад його комедії «Кампаспа».

Сам феномен евфуїзму одні науковці вважають продуктивною тенденцією в розвитку англійської літературної мови¹⁶, а інші – чинником, що маніфестував кризу ренесансного художнього мислення та спричинив епігонство, яке на двадцять років загальмувало розвиток національної художньої прози¹⁷. Все ще не з'ясовано остаточно генезу евфуїзму: чимало дослідників (Ф.Ландман¹⁸, С.Л.Волф¹⁹ та ін.) схильні пов'язувати його появу з континентальними впливами, зокрема з нортівським англомовним перекладом трактату Антоніо де Гевари «Годинник для державців, або Золота книга імператора Марка Аврелія», а також з творчістю французького поета Гійома дю Бартаса. Проте існує й інша концепція, згідно з якою, саме Джон Лілі є засновником евфуїстичної манери – англійського варіанту маньєристичного стилю, іншокультурними аналогами якого виступають аркадіанізм, гонгоризм, дюбартасизм²⁰.

Серед проблем, які потребують розв'язання, варто також згадати ставлення Джона Лілі до пуританізму, характер зв'язків його роману «Евфуес» з «Декамероном»

---

¹⁶ Див.: *Bond R. W. Campaspe (Introduction) // The Complete Works of John Lyly. In 3 vols. / Ed. by R. Warwick Bond. – Oxford: At the Clarendon Press, 1902. – Vol. 2. – P. 302–303; Raleigh W. A. The English Novel: Being a Short Sketch of Its History from the Earliest Times to the Appearance of “Waverley”. – L.: John Murray, 1925. – P. 45; Hunter G. K. The Novel in English. – N.Y.: Richard and Smith, Inc., 1931. – P. 12; James W. Introduction // The Descend of Euphuus. – Cambridge: CUP, 1957. – P. 13.*

¹⁷ *Carey J. Sixteenth and Seventeenth Century Prose. – L.: Sphere Books LTD, 1970. – С. 364.*

¹⁸ *Landmann F. Shakspeare and Euphuism; Euphuus an adaptation from Guevara. – London : New Shakespere Society, 1882. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebooksread.com/authors-eng/f-friedrich-landmann/shakspeare-sic-and-euphuism--euphuus-an-adaptation-from-guevara-hci/1-shakspeare-sic-and-euphuism--euphuus-an-adaptation-from-guevara-hci.shtml>*

¹⁹ *Wolff S. L. Source of Euphuus; the anatomy of Wyt / S. L. Wolff // Modern Philology. – No. 7. – 1910. – P. 577–585.*

²⁰ *Wilson J. D. John Lyly... – P. 51.*

I. Історико-літературний процес

Джованні Боккаччо, «Шкільним вчителем» Р.Ешема та специфіку трансформації евфуїстичних конвенцій в художньому просторі англійської ренесансної поезії й драматургії.

Тож на часі здійснення широкомасштабного дослідницького проекту, спрямованого на поліаспектне вивчення художньої спадщини Дж.Лілі, що дозволить не лише заповнити інформаційну лауну в нашій візії англійського Відродження, але й прояснити іманентну сутність евфуїзму як стилю письма і мислення, характер його зв'язків з провідними літературними напрямками шекспірівської доби – ренесансом, маньєризмом, бароко.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб, спираючись на біографічні відомості й художні тексти Джона Лілі, створити його літературний портрет та окреслити специфіку кореляції його творів з тогочасною культурною ситуацією.

Джон Лілі народився у Кентербері в родині провідного реєстратора єпархії Пітера Лілі та його дружини Джейн (дівоче прізвище – Берг). Дата його народження достеменно не відома: одні науковці, приміром К.С.Льюїс, вказують, що письменник народився в останні місяці 1553 року, а інші (і таких абсолютна більшість) – на початку 1554 року. Рід Лілі не був аристократичним, однак належав до інтелігенції, адже щонайменше три його покоління мали пряме відношення до освіти, науки і культури.

Дід Джона – Вільям Лілі (1468?–1522) – входив до славнозвісного кола оксфордських гуманістів. Близький друг Томаса Мора і Еразма Роттердамського, один з ініціаторів процесу антикізації англійської університетської освіти, В.Лілі відіграв важливу роль у формуванні ідеології англійського гуманізму на ранній стадії його розвитку. З метою вивчення розмовної грецької мови він провів певний час на острові Родос, після чого відвідав

Рим. Повернувшись до Оксфорда, В.Лілі викладав давньогрецьку, латину і теологію. У 1509 році він видав власний підручник латинської граматики (“Eton Grammar”), який на довгі роки став взірцем педагогічної літератури такого роду. Ця грамика, що писалася для учнів школи при соборі Святого Павла, протягом багатьох десятиліть вивчалася у більшості граматичних шкіл. Доволі складний теоретичний матеріал у ній подано в супроводі цікавих пасажів з античних творів, тож не дивно, що вона зазнала численних перевидань. Навіть сьогодні англійці вважають цей підручник об’єктом національної гордості.

Цікаво, що на прохання англійського гуманіста Джона Колета грамика В.Лілі, була доповнена і відредагована самим Еразмом, а згодом і видана як підручник латинського синтаксису під назвою «Книга про поєднання восьми частин мови»²¹.

У родині Вільяма Лілі існував справжній культ освіти. Показовим у цьому плані, зокрема, є той факт, що його донька Діонісія, яка займалася літературною діяльністю, назвала свого сина Полідором (вочевидь, на честь відомого англійського хроніста Полідора Вергілія), а доньку – Схоластиком.

Дядько письменника Джордж Лілі продовжив справу батька, присвятивши своє життя освіті. Відомо, що він був причетний до укладання навчальних програм та організації учбового процесу в школі при соборі Святого Павла, а також створив одну з перших точних географічних карт Англії. Чеський дослідник Я.Горнат висловлює припущення, що саме Джордж Лілі був автором популярного в ті часи життєпису єпископа Фішера та латиномовного твору “De Vita Moribus, et Fine Tomae Cranmeri”²².

²¹ *Голенищев-Кутузов И. Н.* Романские литературы. Статьи и исследования. – М.: Наука, 1975. – С. 80.

²² *Hornát J.* Anglická Renesanční Próza. – Praha; Universita karlova, 1970. – S. 38.

I. Історико-літературний процес

До речі, хлопчики-хористи з числа учнів вищезгаданої школи, як зазначають біографи Джона Лілі, брали участь у постановках його п'єс при дворі королеви Єлизавети. Самі ж ці п'єси несли відбиток впливу традиції шкільної драми – важливої складової тогочасного навчального процесу, що була покликана не лише популяризувати твори давніх греків і римлян, але й сприяти кращому засвоєнню давніх мов.

Батько письменника Пітер Лілі був досить відомим релігійним діячем: ще за часів Генріха VIII він приєднався до табору реформаторів, ставши одним із чиновників Кентерберійського кафедрального собору. Під час правління Марії Тюдор (1553–1558), яка реставрувала католицизм і жорстоко переслідувала adeptів протестантизму, він, на диво, не зазнав серйозних утисків, а при Єлизаветі навіть обійняв посаду реєстратора Кентерберійської єпархії, залишаючись на ній до самої смерті.

Родина Пітера Лілі була доволі заможною: його дружина Джейн Бург мала землі та нерухомість, тож навіть у важкі роки католицького реваншу фінансове становище сім'ї залишалося стабільним. Джон Лілі – старший з-поміж восьми дітей – розпочав свою освіту в Кентерберійській граматичній школі, де мав змогу опанувати латину і риторику та брати участь у постановках шкільної драми. У п'ятнадцятирічному віці він вступив до оксфордського коледжу Святої Магдалени, який свого часу закінчили його дід і дядько. Покровителем Джона Лілі в роки навчання в університеті став Вільям Сесіл, барон Берлі – державний секретар королеви Єлизавети. Його першою дружиною була сестра сера Джона Чіка – одного з оксфордських гуманістів, близького друга Вільяма Лілі. Саме завдяки протекції Вільяма Сесіла, що був впливовим царедворцем, майбутній письменник згодом отримав можливість увійти до придворних кіл.

Під час навчання в Оксфорді Джон Лілі слухав лекції найвідомішого в ті часи оратора Джона Рейнолдза (1549–1607), який сприяв популяризації «Риторики» Аристотеля у колах єлизаветинської еліти. Саме йому, на думку біографів, письменник має завдячувати своїм інтересом до вишуканих промов, до стилістичної віртуозності та гри слів. Дж.Рейнолдз був взірцем красномовства і заохочував своїх студентів до постійного вдосконалення риторичної майстерності. У ті часи, як зазначає Я.Горнат, серед вихованців Оксфорда, в чиїх стінах середньовічна схоластика поступово витіснялася новочасним мисленням, звичною справою стало вишукано-естетичне оформлення філософських диспутів, у фокус яких потрапляли проблеми мистецтва, виховання, освіти, джентльменської поведінки і суспільного етикету²³.

Попри те, що Джон Лілі не належав до числа старанних і успішних студентів, 1573-го року він таки отримав ступінь бакалавра мистецтв, а 1575-го став магістром. Згідно з відомостями, наведеними Е.Вудом, який досліджував архівні документи Оксфордського університету та найрізноманітніші письмові свідоцтва, що стосуються його студентів і випускників, майбутній письменник мало цікавився філософією і логікою, незрідка нехтував академічними заняттями, віддаючи перевагу театру та літературі²⁴. Згодом у романі «Евфуес: Анатомія розуму» він представить на розсуд читачів розлоге обґрунтування свого доволі критичного ставлення до університетської освіти та книжного знання як такого.

По закінченні університету Джон Лілі, який на той час мав репутацію неперевершеного дотепника, спрямовує

---

²³ Ibid. – S. 40.

²⁴ Wood A. Athenae Oxonienses: An Exact history of all the writers and bishops who have their education in the University of Oxford. – London: And J.Parker, Oxford, 1813. – P. 676. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ia600307.us.archive.org/4/items/athenaeoxoniense01wooduoft/athenaeoxoniense01wooduoft.pdf>

I. Історико-літературний процес

всю свою життєву енергію на підвищення соціального статусу. Не досягши помітних успіхів на освітянській ниві (йому було відмовлено в клопотанні щодо посади викладача коледжу через недбалість у навчанні та недостатньо серйозне ставлення до наук), він вирушає до Лондона, де оселяється в одному з найпрестижніших у ті часи готелів – «Савой» на вулиці Странд. Саме там відкривалися широкі можливості спілкування з представниками еліти. Невдовзі за протекцією свого покровителя Вільяма Сесіла він познайомився з одним із найосвіченіших людей того часу – Едвардом де Вере, 17-м графом Оксфордським, який не тільки добре розумівся на театральних практиках, писав п'єси, але й надавав фінансову підтримку літераторам-початківцям. Певний час (ймовірно, до 1584 року) Джон Лілі служив у нього особистим секретарем²⁵. Відомо, що граф мав у придворних колах репутацію талановитого комедіографа і його драматургічна техніка, на думку науковців, позначилася на п'єсах Дж.Лілі. Та й інтерес останнього до літератури і театру, що зародився ще в університеті, за час служби у Едварда де Вере помітно зріс.

У ці роки на літературну арену вийшла ціла плеяда талановитих молодих письменників, які мали високий рівень освіти, добре володіли давньогрецькою та латиною, вільно орієнтувалися у доволі розлогіму переліку творів античних класиків. Сучасники називали їх «університетськими умами» (“university wits”), ніби фіксуючи у такий спосіб престиж освіченості в елизаветинському соціумі, де знання було обов'язковим атрибутом представника вищих кіл та незрідка відкривало шлях до титулів, багатства і слави. Сама лексема “wit” у лексиконі тогочасного англійця мала дуже широкий спектр значень, включаючи такі поняття як розум, дотепність, гострослів'я,

---

²⁵ До речі, деякі біографи письменника пишуть про його скандал з графом, який звинуватив свого секретаря у фальсифікації фінансових документів.

інтелектуальна винахідливість, духовний аристократизм. Атмосфера невимушеного інтелектуального спілкування, що підживлювалася прагненням кожного з «університетських умів» продемонструвати широку ерудицію та гарний літературний смак, переносилася на сторінки їхніх художніх творів, формуючи неповторне обличчя англійської літератури 1580–1590-х років. Усе це добре відчувається у творчості таких елизаветинців, як Джордж Піль, Томас Лодж, Роберт Грін, Томас Неш, Томас Кід, Крістофер Марло. Однак першим іменем, яке спадає фахівцям на думку при згадці про когорту «університетських умів», безперечно, є ім'я Джона Лілі, чий «Евфуес» закладав основи мовного етикету не лише елизаветинських придворних кіл, але й цілого покоління освічених англійців.

Літературний первісток Джона Лілі – роман «Евфуес: Анатомія розуму», вийшов друком у 1579 році, одразу ж зробивши свого автора одним із найпопулярніших “men of letters”. І за проблемно-тематичною спрямованістю, і за композиційною структурою цей твір помітно вирізняється на тлі тогочасної художньої прози. В її річищі можна виокремити три магістральні потоки, кожний з яких мав свою читацьку аудиторію, відповідав її етико-аксіологічним запитам та орієнтувався на її художні смаки.

Перший з них – рицарські романи – представлений доволі розлогим переліком творів, що культивували ідеали відданого служіння сюзеренові й обожнення Прекрасної Дами та закладали основи куртуазного етикету, слідування якому в придворних колах за часів правління Тюдорів стало модним. До цієї категорії відносимо насамперед романи артурівського циклу, зокрема, «Смерть Артура» Томаса Мелорі, вперше надруковану Вільямом Кекстоном у 1485 році й неодноразово згодом перевидану²⁶, а також

---

²⁶ У тюдорівській Англії роман Мелорі мав велику популярність: його перевидавали Вінклін де Ворд (1498, 1529), Вільям Коупленд (1557), Томас Іст (1578).

I. Історико-літературний процес

численні переклади французьких та іспанських лицарських романів, здійснені Джоном Буршієром²⁷, Маргарет Тілер²⁸ та Ентоні Манді²⁹. Попри те, що ставлення до лицарських романів в Англії XVI століття було доволі суперечливим³⁰, їх вплив на становлення ренесансної традиції в національній літературі виявився доволі потужним. Він відчувається у високій частотності вжитку лицарських топосів, мотивів і кліше у творах елизаветинців, у подієвій динаміці «Аркадій» Філіпа Сідні і «Розалінди» Томаса Лоджа, в обов'язковій присутності образу лицаря в системі персонажів неелітарних романів Барнабі Річа, Ніколаса Бретона, Ентоні Манді, Генрі Робертса, які репрезентують кодекс лицарської честі у спрощеному й адаптованому для пересічного англійця вигляді.

Другий потік складають твори, що актуалізували пасторальні топоси та формували деякі модні в ті часи літературні конвенції (зокрема, уславлення Єлизавети Тюдор у метафоричному образі-іміджі «королеви пастухів», алегорична репрезентація елизаветинського

---

²⁷ Завдяки перекладацьким зусиллям Джона Буршієра, лорда Бернера англійці отримали змогу прочитати рідною мовою такі популярні в Європі лицарські романи, як «Артур із Малої Британії» (1534), «Замок кохання» (1549), «Джон із Бордо» (1555), а також «Хроніки Фруассара» (1523–1525).

²⁸ Маргарет Тілер у 1578 році переклала з іспанської «Зерцало шляхетних діянь і лицарства».

²⁹ З-під пера Ентоні Манді – неперевершеного майстра педжентів – вийшла низка перекладів романів пальмеринівського циклу та «Амадіса Гальського».

³⁰ Тюдорівські педагоги-гуманісти, зокрема Роджер Ешем, застерігали про небезпеку, що криється у надмірному захопленні молоді лицарськими романи, в яких багато магічних та сексуальних епізодів. У трактаті Франсуа де ла Нуве «Розмірковування про політику і військову справу», що з'явився в англійському перекладі 1587 року, читання «Амадіса Гальського» проголошувалося настільки ж серйозною загрозою для недосвідченого розуму, як знайомство з працями Макіавеллі. Натомість люди, причетні до мистецтва слова, як, приміром, Філіп Сідні, Джордж Паттенгем, Едмунд Спенсер, високо цінували ідеологічно-змістову спрямованість та художні достоїнства лицарських романів, рекомендуючи їх як для читання, так і для наслідування.

правління як «золотого віку», апологетика споглядального способу життя на лоні прекрасної природи як альтернативи гіперактивізму, що яскраво проявлявся у тогочасній політиці, мореплавстві, торгівлі тощо). Найуспішнішими пасторальними романами були «Стара Аркадія» (1577–1580) та «Нова Аркадія» (1590) Філіпа Сідні, «Пандосто» (1588) Роберта Гріна і «Розалінда» (1590) Томаса Лоджа.

Третій потік – різноманітні за своєю жанрово-стилістичною природою прозові твори, орієнтовані на неелітарну читацьку аудиторію. Це, насамперед, так звані «низькі» романи, героями яких є зухвалі шахраї («Нещасливий мандрівник, або Життя Джека Вілтона» (1594) Томаса Неша) чи ремісники й підмайстри («Пірс Простак» (1595) Генрі Четтла, «Джек із Ньюбері» (1597), «Шляхетне ремесло» (1598) та «Томас із Редінга» (1600) Томаса Делоні). Ці романи створювали широку панораму тогочасної соціальної дійсності, оскільки в них описувалося життя тюдорівської Англії. До цього потоку належать і новелістичні збірки, що містять здебільшого переклади континентальної новелістики: «Палац насолоди» (1566) Вільяма Пейнтера, «Деякі трагічні роздуми Банделло» (1567) Джеффри Фентона, «Малій палац насолоди Петті» (1576) Джорджа Петті, «Гептамерон світських бесід» (1582) Джорджа Ветстоуна. Новелістичні збірки не лише популяризували ренесансні за пафосом сюжети, мотиви і теми, але й формували у читачів інтерес до проблем, пов'язаних з повсякденним життям пересічної людини. Комічний аспект цієї повсякденності відтворювали книги джестів³¹ і джестові біографії³², найвідомішими з яких були анонімні збірки «Горбина новин» (1557), «Кумедні

³¹ Джест – мала епічна форма комічної орієнтації, англійський аналог італійських фацетій, французьких фабліо та німецьких шванків.

³² Джестова біографія – збірка комічних історій, які об'єднані спільним головним героєм і незрідка репрезентують еволюцію його трікстерської майстерності.

I. Історико-літературний процес

оповідання майстра Скелтона» (1567), «Веселі й зухвалі джести Джорджа Піля» (1607), а також авторська збірка Томаса Делоні «Дзеркало розваг» (1583).

Роман Джона Лілі «Евфуес» не вписується у жодну з трьох вищезгаданих традицій. Орієнтований на освічену, здебільшого елітарну читацьку аудиторію, він є доволі самобутнім жанровим утворенням, в якому іноді вбачають предтечу *novel* – новочасної модифікації роману. За влучним виразом Р.В.Бонда, «Евфуес – книга, яка вперше запропонувала англійцям дзеркало їх власного життя та любові»³³. Проблематика твору помітно відрізняється від типової для тогочасних романів, адже автор концентрує увагу на морально-етичних питаннях, що обговорювалися головним чином в етико-філософських трактатах і діалогах.

Його невивагадливий сюжет не відзначається особливою ускладненістю колізій чи широтою тематичного діапазону: в ньому задіяно вкрай обмежену кількість героїв та порушуються, по суті, лише дві проблеми. Перша стосується співвідношення популярного в ті часи «гострого розуму» (*wit*) і мудрості (*wisdom*). Продовжуючи традицію, започатковану Томасом Еліотом в етико-філософських трактатах «Правитель» (1531) і «Про знання, що роблять людину мудрішою» (1533), а згодом розвинуту Роджером Ешемом у «Шкільному вчителі» (1570), Джон Лілі пропонує читачам розлогі розмірковування героїв стосовно переваг і вад «гострого розуму», який може принести молодій людині успіх у товаристві, але не здатний зробити її щасливою. Друга проблема, що пов'язана з особистісним вибором між дружбою і коханням, структурує власне романну сюжетну лінію, яка висвітлює стосунки в любовному трикутнику: Евфуес – його друг Філавт – Лючілла.

---

³³ *Bond R.W. Essay on Euphues and Euphuism // The Complete Works of John Lyly. In 3 vols. / Ed. by R. Warwick Bond. – Oxford: At the Clarendon Press, 1902. – Vol. 1. – P. 159.*

На фоні тогочасної прози роман «Евфуес» виглядав би блідим і малопримітним, якби не яскрава віртуозність авторської манери письма. Тюдорівська інтелектуальна проза, започаткована ще оксфордськими гуманістами, була значно глибшою в ідейно-концептуальному плані, а елизаветинська романістика – значно цікавішою за інтригою та фабулою. Успіх «Евфуеса» у читачів був зумовлений виключно його стилістикою, специфіка якої полягала в тому, що будь-яка думка подавалася у вигляді низки філігранно відшліфованих сентенцій. При цьому широка ерудиція поєднувалася з тонким відчуттям естетичних можливостей англійської мови, що створювало ефект особливої інтелектуальної інтриги: перед читачем відкривалася можливість отримати справжнє задоволення від словесної еквілібристики, яка ускладнювала думку та стимулювала подальші розмисли щодо порушених автором питань. Показовим є, приміром, вже те, як автор представляє свого головного героя: спочатку він перераховує його чесноти, далі – виокремлює головну з них – «гострий розум», а потім – спонукає читача замислитися над тим, чого більше, принад чи небезпек, приховує в собі згадана риса: «Цей юний кавалер, більш дотепний, ніж багатий, однак більш багатий, ніж мудрий, вважаючи себе не гіршим за будь-кого іншого, із зворушливою самовпевненістю уявив себе найдоброчеснішим з усіх та настільки здібним у всьому, що не утруднював себе майже нічим, а повсякчас вправлявся у тих речах, які властиві цьому «гострому розумові»: тобто, у вишуканих фразах, улесливій грі словами, життєрадісному глузуванні, незлостивих жартах та не дуже пристойних веселоцах. Втім, як найдухмяніша троянда має колючки, найкращий оксамит – окремі вади, а найпрекрасніша квітка пустоцвіт, так і найгостріший розум має своє розпутне бажання, а найсвятіша людина – дурну схильність. Воістину, як дехто пише і більшість з

I. Історико-літературний процес

цим погоджується, в усіх досконалих формах недолік радше тішить око, аніж дратує розум. Мушка на щоці Венери, приміром, робила її ще привабливішою, а на підборідді Єлени був рубець, який Паріс називав *Cos Amoris* – гострильним каменем кохання. Арістіп мав бородавку, а Лікурґ – жировика; так само й окремі вади розуму лише відтіняють його достоїнства. Александр був доблесним полководцем, однак мав пристрасть до вина. Туллій – красномовним у лестошах, однак марнославним, Соломон – мудрим, однак схильним до розпусти. Давид був святим, але ніс тягар убивства. Не було нікого дотепнішого, ніж Евфуес, однак не було й нікого безчеснішого»³⁴.

Як бачимо з цього пасажу, автор роману залучає відомості з найрізноманітніших сфер і джерел (історії, ботаніки, міфології, класичних текстів, Біблії та ін.), активно використовує багатий арсенал риторичних прийомів (антитези, метафори, паралельні конструкції тощо). Тим самим він, з одного боку, задовольняє властиву ренесансному розумові жагу нових знань, а з іншого – демонструє, що англійська мова не поступається ані латині, ані іншим європейським мовам у спроможності відтворювати найскладніші повороти думки, передавати найтонші мисленнєві нюанси, зберігаючи при цьому свою милозвучність. До речі, це повністю відповідало авторській установці, що задекларована у передмові до роману.

«Евфуес» виявився навдивовижу своєчасним твором, адже він зафіксував характерну для елизаветинської еліти усвідомлену потребу в інтелектуальному самовдосконаленні і водночас, як слушно зауважує дослідник Ф.Гілберт, навчив елизаветинців «отримувати насолоду

---

³⁴ *Lyly J. Euphues. The Anatomy of Wit. // The Complete Works of John Lyly. In 3 vols. / Ed. by R. Warwik Bond. – Oxford: At the Clarendon Press, 1902. – Vol I. – P. 184.*

від мови як такої»³⁵. Щодо широкого читацького загалу, то роман Дж.Лілі сприймався його представниками як своєрідна енциклопедія, компендіум найрізноманітніших відомостей і фактів, що розширювали їхній інтелектуальний горизонт. Читання «Евфуеса», таким чином, не лише піднімало рівень освіченості пересічних англійців, але й сприяло зростанню їхньої самооцінки. На думку культуролога Б.Такермана, «декоративна і насичена надмірностями мова стала своєрідним наслідком інтересу до науки та інтелектуалізму, так само, як екстравагантність в одязі та їжі стала похідною від достатку й багатства. Люди намагалися проявляти знання та демонструвати свою розвиненість у всьому, про що говорили або писали... Як наслідок, ясність і простота приносилися в жертву натужній елегантності»³⁶.

Тріумф «Евфуеса» надихнув Джона Лілі на написання своєрідного продовження – роману «Евфуес та його Англія» (1580). За слушним спостереженням Я.Горната, тут все ще відчувається ешемівський дух, що поєднується з емпіризмом та методом індукції, який згодом стане провідним у вченні Френсіса Бекона³⁷. Цей роман згадується практично кожним науковцем, який описує елизаветинську Англію, оскільки на його сторінках міститься панегірик, присвячений монархині: «Як пощастило Англії, що вона має таку королеву! Невдячний ти, якщо не молишся за неї, нечестивий, якщо не любиш її, нещасний, якщо втрачаєш її. Ось, леді, вірець для всіх монархів... Щасливими є тільки ті, хто знаходиться під її

---

³⁵ *Gilbert Ph.* An Introduction to Fifty British Novels. – L.: Pan Books, 1979. – P. 15.

³⁶ *Tuckerman B.* A History of English Fiction. – N.Y.: L.G. Putman's Sons, 1891. – P. 76–77.

³⁷ *Hornát J.* Op. cit. – P. 61.

I. Історико-літературний процес

славетним та милостивим покровительством, і я вважаю нещасними тих, хто не є її підданими»³⁸.

Автор в евфуїстичній манері оспівує цнотливість королеви, долучаючись тим самим до формування одного з провідних топосів елизаветинської літературної іконографії. Можна припустити, що саме завдяки досить вдалим апологетичним пасажам на адресу Єлизавети Джону Лілі вдалося врешті-решт привернути до себе увагу вінценосної особи, яка призначила його помічником розпорядника придворних розваг.

Потрапивши до придворних кіл завдяки своїм впливовим покровителям та здобувши там чималу популярність, дотепний випускник Оксфорду усіма засобами намагався закріпитися в елітарному середовищі. Особиста причетність до святкових церемоній, які так любила королева, відкривала перед ним можливість продемонструвати власне гострослів'я та ерудованість, виявити себе молодим джентльменом приємним у всіх відношеннях.

Тогочасні костюмовані театральні процесії, що називалися педжентами, були доволі ефектними видовищами, і кожний компонент їхнього сценарію містив певний політичний месидж або ідеологічну настанову. Написання сценарію та підготовка таких вистав вважалися надзвичайно серйозною справою, що вимагала від авторів і постановників не лише широкої ерудиції та драматургічної майстерності, але й тонкого розуміння політичної ситуації, придворних інтриг, віянь і викликів часу. Головні риси педжентів – злободенність алюзій, актуалізація інтелектуально-духовного компоненту (наявність міфологічних та біблійних персонажів, використання широковідомих літературних сюжетів і

---

³⁸ *Lyly J. Euphues and his England // The Complete Works of John Lyly. In 3 vols. / Ed. by R. Warwick Bond. – Oxford: At the Clarendon Press, 1902. – Vol II. – P. 208.*

формул), яскрава видовищність. Ось, приміром, опис одного з педжентів на честь прибуття королеви Єлизавети до провінційного містечка: «Перед брамою міста її [королеву – Н.Т.] зустрічає Сівілла та читає вітальну оду. Вартовий-гігант, що стоїть на воротах, спочатку вдає лють, ніби обурюючись вторгненням сторонньої особи, але згодом знічується від погляду Єлизавети та покійно кладе свою зброю й ключі від міста до її ніг. Шлях королеви усипаний дарами від Помони, Бахуса, Нептуна, Марса, Феба... Фавни, сатири, німфи вітають її, а Ехо повторює її слова»³⁹.

У таких п'єсах, що ставилися на пересувних фургонах і апелювали не стільки до слуху, скільки до зору присутніх, роль слова, звісно, була менш вагомою, ніж у стаціонарному театрі. Тож не дивно, що Джону Лілі, чий талант найяскравіше розкривався у віртуозності словесної гри, було затісно й не зовсім затишно у жанрі педженту. Протягом п'ятнадцяти років служби при єлизаветинському дворі (1577–1593) йому так і не вдалося досягти суттєвих успіхів на ниві придворних розваг: маски Дж.Лілі хоча й відзначалися вишуканістю мовлення та багатством фантазії, не принесли йому ані великих грошей, ані слави, а педженти його колеги Ентоні Манді викликали у публіки значно більше захоплення.

Ще на початку 80-х років Джон Лілі розпочинає співробітництво зі стаціонарними театрами. Після одруження у 1583 році з Беатріс Браун він активно співпрацює з театром «Блекфрайерс», для якого пише п'єси. Протягом 1584 року на сцені цього театру з успіхом йдуть одразу три дещо відмінні за жанровою домінантою комедії: історично-легендарна «Кампаспа», алегорична «Сафо і Фао» та пасторальна «Галатея».

Яскравий драматургічний талант Дж.Лілі з усією очевидністю розкрився вже у першій п'єсі «Кампаспа».

³⁹ *Tuckerman B.* Op. cit. – P. 72.

I. Історико-літературний процес

Запозичений у античних істориків (Плінія Старшого, Плутарха, Діогена Лаерція) сюжет про те, як Александр Македонський великодушно віддав свою полонянку Кампаспу, що причарувала його серце, закоханому в неї талановитому художнику Апеллесу, набуває тут актуального звучання, оскільки шляхетний вчинок полководця інтерпретується як прояв суто ренесансної добродетності (“virtue”). На початку п’єси Александр говорить про своє бажання зрівнятися в очах оточуючих із безсмертними богами, на що філософ Аристотель дає йому пораду: «Тоді роби те, що є непосильним для людини». Згодом, поспілкувавшись з Діогеном, який демонструє гідність істинно вільної людини, славетний воїн заявляє: «Якби я не був Александром, я хотів би бути Діогеном».

Обидві ці сентенції були широковідомі за часів Ренесансу, адже античні історики активно перекладалися європейськими мовами, а крилаті вислови греків і римлян входили до шкільних підручників. Оригінальність Лілі полягала в тому, що він поєднав їх у логічну цілісність, зробивши своєрідним ідейно-концептуальним обрамленням любовного сюжету. Великий полководець, що кохає Кампаспу, дізнається про її почуття до Апеллеса. Переборюючи любов і марнославство та роблячи зусилля над собою, він виявляє істинне благородство. Приборкавши власну пристрасть, він, по суті, здійснює вчинок, що не по силах простим смертним, і в той же час демонструє діогенівську мудрість у розумінні людського достоїнства.

Особливої привабливості комедії надає стилістична віртуозність діалогів: драматург зберігає вірність евфуїстичній манері, що була відшліфована в романах, але при цьому враховує і специфіку сценічного мовлення. Евфуїстичні пасажі тут значно коротші, ніж в «Евфуесі». Крім того, автор наділяє своїх героїв певними мовленнєвими особливостями, які зумовлюються їхнім статусом.

Репліки слуг, приміром, забарвлені низовим гумором, а інколи навіть брутальними жартами, натомість промови філософів, що сповнені вишуканої риторики, рясніють глибокодумними сентенціями та латинськими цитатами.

Доволі оригінальною є «Кампаспа» і у жанровому плані. Поєднавши елементи шкільної драми, маски, мораліте та інтерлюдії, Дж.Лілі створює веселу, іскрометну комедію, в якій відчуваються паростки художнього психологізму. Подібно до того, як у своєму «Евфуесі» він анатомізував гострий розум, так у «Кампаспі» він намагається осмислити природу людських почуттів, пристрастей та емоцій. Насичуючи промови персонажів евфуїстичними медитаціями та зворушливими авторефлексіями, драматург відкриває тим самим нові шляхи зображення внутрішнього світу героя. Згодом така манера психологізації характеру стане об'єктом наслідування у сентиментальній комедії «англійського Мольєра» – Вільяма Конгріва. А зловживання евфуїстичними промовами буде неодноразово спародійоване в комедіях Вільяма Шекспіра.

Цікаво, що в «Кампаспі», як, до речі, й раніше у передмові до «Евфуеса», Джон Лілі досить відверто декларує власну мистецьку позицію. Зокрема, пролог, написаний для постановки в театрі «Блекфрайєрс», містить пасаж, в якому автор заявляє про намір не відступатися від власної вишуканої манери та «перемішати веселість із порадами, повчання із задоволенням, не погоджуючись з тим, що неможна сіяти прянощі у тому ж садку, де вирощують квіти»⁴⁰.

Авторське кредо Лілі-комедіографа, яке актуалізує відомий з часів античності принцип Горація «розважаючи – повчай», залишатиметься незмінним і в наступних його п'єсах. У пролозі до комедії «Сафо і Фаон» він пояснює, в

---

⁴⁰ *Lyly J. Campaspe // The Complete Works of John Lyly. In 3 vols. / Ed. by R. Warwick Bond. – Oxford: At the Clarendon Press, 1902. – Vol II. – P. 314.*

I. Історико-літературний процес

чому саме полягає відмінність його комізму: «Ми маємо намір стимулювати цього разу внутрішнє захоплення, а не зовнішню легкість, викликати, якщо можливо, м'яку посмішку, а не гучний сміх, адже нам відомо, що мудрому поєднання доброї поради з дотепністю настільки ж приємне, наскільки дурневі – поєднання бурних веселощів з бруталністю»⁴¹.

У п'єсах «Сафо і Фаон» та «Галатея» зустрічається чимало алюзій на тогочасні події. Зокрема перша комедія, сюжет якої розгортається навколо стосунків у любовному трикутнику (Венера закохується в юнака-перевізника Фаона, який кохає цнотливу королеву Сицилії Сафо, що має до нього таємну пристрасть; богиня просить Купідона побавити юнака почуттів до королеви, але пустотливий синок чинить по-своєму, вражаючи чарівними стрілами серце Сафо, яка стає байдужою до Фаона), містить доволі прозорі натяки на невдале сватання французького принца Франсуа Алансона до Єлизавети.

Щоправда, в сучасному літературознавстві все більшої популярності набуває інша гіпотеза, згідно з якою, цей твір Лілі інтерпретується як алегоричне зображення складних взаємовідносин Єлизавети та Роберта Дадлі, графа Лейстера, який тривалий час був її фаворитом і навіть розглядався певними колами як потенційний претендент на її руку. При цьому дослідники вбачають алегоричне зображення королеви в обох жіночих образах п'єси. Страждання Сафо, закоханої у Фаона, пов'язуються з неможливістю реалізації любовної пристрасті в житті цнотливої королеви, котра публічно проголосила обітницю безшлюбності. Мстивість Венери, готової перетворити «латук, серед якого приховується більш щаслива в коханні суперниця, на отруйний болиголов» (IV.1), асоціюється з поведінкою старіючої Єлизавети, яка так і не пробачила

---

⁴¹ *Lyly J. Sapho and Phao // The Complete Works of John Lyly. In 3 vols. / Ed. by R. Warwick Bond. – Oxford: At the Clarendon Press, 1902. – Vol II. – P. 371.*

своїй конкурентці – юній і чарівній фрейліні Леттіс Нолліз – її таємного шлюбу з Робертом Дадлі.

Комедія «Сафо і Фаон», на думку Е.Фіндлей, може бути прочитана як меланхолійний ретроспективний коментар до реальної історії англійської королеви, яка змушена була заради інтересів держави відмовитися від подружнього життя та придушити власну сексуальність. «Жіноча аудиторія при дворі і в театрі «Блекфрайерс», – пише дослідниця, – можливо й не пов'язувала зображуване зі статусом королеви чи національною політикою, але необхідність стримувати власні бажання з огляду на династичні міркування була, напевне, відома багатьом із них... У третій сцені четвертого акту супутниці Сафо розповідають про свої фантастичні видіння, які втілюють колективний жіночий досвід: пристрасть, вірність, заздрісне бажання шлюбу і кохання. Сни виконують функцію придворного коду, який дозволяє артикулювати прагнення і страхи, одночасно приховуючи й висловлюючи їх»⁴².

У п'єсі «Галатея» розробляється декілька міфологічних мотивів, які формують цілком органічну сюжетну єдність. Запозичені з добре відомих у ті часи джерел (міф про доньку троянського царя Гесіону, призначену в жертву морському чудовиську; історія з дев'ятої книги «Метаморфоз» Овідія про перетворення дівчини Іфіс на юнака; витівки Купідона, описані в «Амінті» Торквато Тассо), вони набувають під пером Дж.Лілі нового звучання. Сюжет комедії є доволі динамічним і його розгортання супроводжується постійним втручанням мешканців Олімпу в людські справи. Пастухи, яким драматург дає імена Тітір і Мелібей (герої «Буколік» Вергілія), перевдягають своїх доньок Галатею і Філіду в чоловіче вбрання, аби не віддавати їх

---

⁴² Findlay A. Women and Drama / A Companion to English Renaissance Literature and Culture. Ed. by Michael Hattaway. – L.: Blackwell Publishing, 2003. – P. 502.

I. Історико-літературний процес

ненажерливому посланцеві Нептуна Агару. Переховуючись у пасторальному лісі, перевдягнені дівчата закохуються одна в одну, оскільки кожна з них вважає іншу хлопцем. Крім того, з волі пустуна Купідона в них закохуються німфи цнотливої Діани, в образі якої сучасники з легкістю вгадували риси королеви Єлизавети⁴³. Розгнівана богиня ловить і зв'язує Купідона, обриває йому крила та спалює стріли. Венера, дізнавшись про небезпеку, що загрожує її синові, благає Діану відпустити його. Венеру підтримує і закоханий у неї Нептун, що зголошується покласти край жертвоприношенням. Зрештою Діана погоджується звільнити Купідона і той позбавляє німф небезпечної пристрасті. Але взаємне кохання в серцях Галатеї і Філіди, до якого Купідон не причетний, все ще не згасає. Коли з'ясовується, що кожна з них є дівчиною, виникає доволі напружена ситуація, яка загрожує перерости в морально-психологічний конфлікт. Юні героїні та їхні батьки впадають у розпач, Нептун гнівно засуджує ганебну пристрасть, але втручання Венери, яка перетворює одну з дівчат на юнака, призводить до щасливого фіналу. В епілозі Галатея звертається до жіноцтва із закликом радо віддаватися коханню, оскільки воно має величезну силу, підкоряє жіночі серця та завжди перемагає.

У комедії «Галатея» Дж.Лілі започаткував декілька плідних для елизаветинської драматургії новацій, що згодом були підхоплені та розвинуті його сучасниками. Це і мотив перевдягання, яке спричинює низку непорозумінь, і введення до художнього простору комедії міфологічних богів, які втручаються у земні справи, і включення до

---

⁴³ На думку дослідника М.Пінкомба, така репрезентація Діани приховувала в собі доволі критичне ставлення до культу цнотливості, ревно нав'язуваного королевою у придворних колах (див.: *Pincombe M. The Plays of John Lyly: Eros and Eliza.* – Manchester: Manchester Univ Press, 1997. – P. 136). Це припущення видається доволі слушним з огляду на загальний пафос комедії, яка просякнута апологетикою чуттєвості, та епілог, в якому звучить ренесансний гімн коханню.

п'єси низки пісень, що виконуються персонажами. До речі, вплив цієї п'єси, на думку науковців, відчувається у Шекспіровому «Сні літньої ночі».

Комедія «Ендіміон» (1588), яку Дж.Довер Вілсон назвав «найромантичнішою з усіх п'єс Джона Лілі»⁴⁴, є надзвичайно оригінальним алегоричним твором, розкодування політичної семантики якого стало улюбленою справою кількох поколінь дослідників. Ще у середині позаминулого століття шекспірознавець Н.Геплін висунув гіпотезу, що кожний із персонажів цієї «політичної алегорії» мав свого прототипа серед представників придворних кіл: Ендіміон – граф Лейстер, Цинтія – Єлизавета, Телл (колишня кохана Ендіміона) – графиня Шеффілд, Евменід (вірний друг головного героя) – граф Сассекс і т. ін.⁴⁵ Дж.Бейкер ставить під сумнів продуктивність пошуків історичних прототипів для кожного з тридцяти персонажів п'єси Лілі, хоча й поділяє думку про те, що драматург висловив у ній своє ставлення до подій, які жваво обговорювалися у 1578–1580 роках, тобто тоді, коли граф Лейстер потрапив у немилість до Єлизавети. Цей дослідник навіть висловлює припущення, що «Ендіміон» писався з конкретною метою (спробувати за допомогою політичних алегорій вплинути на королеву, аби вона повернула колишньому фаворитові свою прихильність) і в разі успіху автор міг розраховувати на щедру винагороду з боку графа, а можливо, навіть і самої королеви.

У п'єсі «Ендіміон» Дж.Лілі розробляє добре знаний в епоху Відродження міфологічний сюжет про прекрасного юнака, що був покараний за своє кохання вічним сном, врятувати від якого може лише поцілунок коханої.

---

⁴⁴ *Wilson J. D. John Lyly... – P. 110.*

⁴⁵ Детальніше про концепцію Н.Гепліна див.: *Baker G. P. John Lyly // John Lyly. Endymion. The Man in the Moon / Ed. by George P. Baker. – New York: Henry Holt and Company, 1894. – P. xliii–xliv.*

I. Історико-літературний процес

Зберігаючи лейтмотив міфу, драматург суттєво трансформує його фабулу, привносить низку нових сюжетних ліній, помітно збільшує кількість дійових осіб.

Головний герой п'єси юний красень Ендімій розриває стосунки з колишньою коханою (Телл) через пристрасть до чарівної богині Місяця (Цинтії), яка сприймає його зізнання стримано і навіть прохолодно. Телл вирішує помститися зрадливому Ендімію та звертається за допомогою до чаклунки Діпс, яка занурює його у безпробудний сон. Коли Цинтія дізнається про те, що ніхто не може розбудити Ендімія, який під час сну старішає та марніє, вона відправляє його друга Евменіда до чарівного джерела, що спроможне дати відповідь на будь-яке одне запитання. Дорогою Евменід закохується у Сіміл, але дівчина лише глузує з його почуттів. Тож, коли у хлопця з'являється можливість поставити джерелу одне-єдине запитання, йому доводиться робити нелегкий морально-етичний вибір: врятувати друга од вічного сну чи допомогти собі самому знайти щастя у взаємному коханні. Почуття дружнього обов'язку бере верх і Евменід дізнається, що розбудити Ендімія може лише поцілунок Цинтії. Богиня цілує Ендімія, він прокидається після 40-річного сну, до нього знову повертаються колишні сили і молодість. На radoшах великодушна Цинтія вибачає всіх винуватців Ендімієвої хвороби, і комедія завершується низкою шлюбів. Неодруженим залишається лише головний герой: він усе ще кохає Цинтію, однак добре розуміє, що богиня має залишатися цнотливою й недосяжною, тож його почуття є платонічними, а щира відданість поєднується з шанобливим поклонінням.

Ускладнення міфологічної сюжетної лінії за рахунок низки колізій, які є продуктами авторської фантазії, та включення до системи персонажів великої кількості героїв, кожен з яких виконує свою функцію, призводять до відчутного розширення проблемно-тематичного діапазону.

Це, в свою чергу, відкриває широкі можливості для втілення політичних алегорій та реалізації психологічного модусу. Внутрішні монологи, аутодіалоги, ламентатії й медитації дозволяють драматургові відтворити переживання героїв у ситуації складного морально-етичного вибору або в граничному емоційному стані. Привнесення до художнього простору комедії ліричного струменя, психологізація характерів, створення романтичної атмосфери – ті риси поезики «Ендіміона», які згодом будуть розвинуті в комедіях Шекспіра.

Наприкінці 1580-х років Джон Лілі, продовжуючи виконувати функції розпорядника придворних святкувань, розпочинає свою політичну діяльність. Він неодноразово обирається до парламенту: у 1588 році від м. Гінтон, графства Вілтшир, у 1592-1593 та 1601 р.р. – від м. Ейлсбері, а у 1597 р. – від м. Епплебі. Саме під впливом друзів із парламентського оточення він стає одним із учасників так званої Марпрелатівської полеміки, що розгорнулася навколо обговорення деяких питань церковного життя.

Ця полеміка розпочалася у 1588 році, коли один за одним вийшли друком сім анонімних гостросатиричних памфлетів, у яких піддавалася нищівній критиці релігійна політика елизаветинського уряду та викривалися численні вади церковної практики англіканських єпископів. Підписані іменем вигаданої особи – такого собі Мартіна Марпрелата – ці твори містили відверті натяки на корумпованість верхівки англіканської церкви та закликали відданих громадян Англії стати в опозицію до єпископату. Уряд, у свою чергу, запропонував декому із відомих тогочасних літераторів написати памфлети у відповідь Марпрелату. Серед них був і Джон Лілі – автор полемічного твору «Священик з сокирою», через який він розсварився з давнім другом Габріелем Гарві.

I. Історико-літературний процес

У 1591 році лондонська влада заборонила вистави театральної трупи «Діти Св. Павла», де Дж.Лілі протягом багатьох років виконував обов'язки одного з керівників. Це призвело до різкого погіршення його фінансового становища. Він продовжував писати і ставити п'єси, однак вони не приносили бажаного успіху, адже в цей час на англійській сцені уже з тріумфом йшли вистави Крістофера Марло, Томаса Кіда та Вільяма Шекспіра.

Пізня драматургія Дж.Лілі розвиває традиції, започатковані ранніми п'єсами, але притаманна їм сентиментально-романтична тональність в ній поступається місцем сатиричному пафосу. Комедія «Мідас» (1589), що написана невдовзі після перемоги над іспанською Армадою, розробляється сюжет із Овідієвих «Метаморфоз». Але добре відомі міфологічні колізії набувають тут патріотичного звучання, внаслідок чого комедія перетворюється на алегоричну сатиру, спрямовану проти короля Філіпа II та католицької Іспанії. П'єса «Матуся Бомбі» (біля 1590, опубл. 1594) помітно відрізняється від інших драматичних творів Дж.Лілі як сюжетом та проблематикою, так і системою образів. У ній панує атмосфера повсякденності, а за характером гумору і потягом до реалістичного відтворення сцен сільського життя вона скоріше нагадує твори Генрі Четтла або Томаса Неша. Комедія «Жінка на Місяці» (1593) – єдина з п'єс Дж.Лілі, що написана білим віршем, – розробляє міфологічний сюжет про Пандору й інтерпретується деякими дослідниками як твір антифеміністичного спрямування. Останню пасторально-міфологічну комедію «Метаморфози кохання» (1601) фахівці вважають найменш вдалою в художньому плані: в ній немає того іскрометного комізму, що властивий іншим п'єсам Дж.Лілі.

Останні роки життя літератора пройшли у бідності: він неодноразово звертався з петиціями і проханнями про

фінансову допомогу до Роберта Сесіла – сина свого колишнього покровителя – і навіть до самої королеви Єлизавети, однак жодної відповіді не отримав. Помер Джон Лілі у 53-річному віці від чуми. Згідно із записами, що збереглися у лондонській церкві Святого Варфоломія, його відспівували 30 листопада 1606 року. Похований він був там же, однак його могила не збереглася до наших днів, оскільки її зруйнували під час реконструкції церкви.

Підсумовуючи, зазначимо, що огляд проблемно-тематичного спектру літературної спадщини Джона Лілі в соціокультурному контексті елизаветинської доби дає підстави говорити про те, що одним із провідних імперативів життєвої і творчої активності митця було прагнення за рахунок свого таланту досягти суспільного визнання та фінансового успіху, піднятися на вищий щабель соціальної ієрархії. Ця риса була притаманна багатьом елизаветинцям, зокрема Е.Спенсеру, К.Марло, В.Шекспіру, яким вдалося подолати обмеження, детерміновані їхнім походженням, та, сконструювавши нову ідентичність, «перейти із замкнутих соціальних кіл у сфери, де вони змогли зустріти тих, хто був наділений владою і величчю»⁴⁶.

Невдалі спроби зробити академічну кар'єру, наслідуючи приклад славнозвісних родичів по батьківській лінії – оксфордського реформатора Вільяма Лілі та педагога Джорджа Лілі, сформували певний психологічний комплекс, який спонукав його постійно доводити власну інтелектуальну повноцінність. Евфуїстична манера письма якраз і стала тією сферою, в якій Джонови Лілі вдалося продемонструвати надзвичайно широку загальну ерудицію, гостроту розуму, дотепність, вишукану риторичну майстерність і неперевершений талант тонкого стиліста.

---

⁴⁶ *Гринблатт С.* Формирование "я" в эпоху Ренессанса: от Мора до Шекспира / НЛО. – № 35. – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/35/grinblat.html>

I. Історико-літературний процес

При цьому сформований ренесансним гуманізмом пієтет до Цицеронівської риторики поєднувався із суто маньєристичним прагненням бути унікальним, мати власний художній почерк.

Ставши законодавцем літературної моди, амбіційний письменник, який не мав ані аристократичного походження, ані великих статків, поставив собі за мету здобути популярність в елітарних колах. Саме цим можна пояснити його дивовижну активність, пов'язану з театральними практиками, які набували все більшої популярності при дворі Єлизавети (педженти, маски, різноманітні святкові дійства та сценічні вистави). У його драматичних творах, як і в романах, відчувається настійливе бажання задекларувати свою відданість вінценосній особі та прагнення імпліцитно показати розуміння делікатних морально-психологічних проблем, породжуваних зіткненням в особистості Єлизавети двох іпостасей – жінки, яка прагне бути коханою, та королеви, яка приносить власне жіноче єство на олтар державних інтересів. Практично в кожній з його комедій знаходимо колізії та образи, що є алегоричними або алюзивними проєкціями конкретних історичних подій і персоналій.